

Іванна Служинська

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО КОРДОНУ: ДИСКУСІЙ ПІЛІТИЧНІ РІШЕННЯ 20-х рр. XX ст.

Проблема визначення кордонів незалежної України сьогодні знаходиться у центрі уваги не лише державних органів та політиків. Адже геополітичним атрибутом держави є не просто територія, а саме окреслена кордонами територія. Кордон є однією із складових суверенітету держави, бо в державно-правовому аспекті територія тісно пов'язана з суверенітетом, тобто верховенством влади всередині держави та незалежністю у зовнішньому середовищі, що характеризується повнотою законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території¹.

Одним із складних і тривалих процесів у незалежній Україні стала делімітація україно-російського кордону, що становить понад 2 тис. км. Вона зачіпає безпосередньо як інтереси держави, так і значної кількості громадян. Українські державні інтереси знаходяться у площині безперервного використання комунікацій, сухопутної та морської транспортної інфраструктури, що будувалася за часів СРСР без врахування україно-російського «прикордонного фактора». Також, як показала практика, викликає численні суперечки використання земних надр, морських біоресурсів тощо.

Паралельно уряди Російської Федерації та України повинні враховувати інтереси населення прикордонної території, що споконвіку мали ділові та родинні стосунки по той бік адміністративного кордону часів Російської імперії та СРСР. Зокрема, представників російської громади – громадян України – хвилює задоволення власних національно-культурних потреб.

Актуальність делімітації україно-російського кордону засвідчили численні статті у засобах масової інформації, що ґрунтувалися на коментарях членів різних комісій по україно-російському співробітництву, провідних експертів та науковців. У мережі Інтернет опубліковані аналітичні записки щодо процесу переговорів про розмежування кордонів, транскордонне співробітництво².

¹ Большой юридический словарь. – М., 1997. – С. 663-664; *Задорожній О.* Питання кордонів в україно-російських міждержавних відносинах в період від розпаду СРСР до підписання Договору про дружбу, співробітництво та партнерство 1997 року// Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1/2. – С. 8.

² Аналітична записка «Проблеми та перспективи українсько-російського транскордонного співробітництва». Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/21.htm>. Аналітична записка «Східні кордони України – лінія розподілу чи смуга співпраці». Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/may/3.htm>.

Більшість дослідників та коментарів наголошували, що питання україно-російського кордону стали серйозним «камнем спотикання» у розвитку міждержавних відносин. Зокрема, О.Задорожній розкрив динаміку наростання перманентного конфлікту у процесі делімітації кордону. Відповідно підписаної угоди про співробітництво між УРСР і РСФСР від 19 листопада 1990 р. обидві сторони заявили про поважання територіальної цілісності у існуючих межах СРСР. Закон УРСР «Про правонаступництво України» від 12 серпня 1991 р. ст. 5 констатував, що державний кордон Союзу РСР, який відмежовує Україну від інших держав, і кордон між Українською РСР, Білоруською РСР, Молдавською РСР і Російською Федерацією, станом на 15 липня 1990 р., є державним кордоном України.

Ухвалення Акту незалежності України загострило міждержавну проблему. 28 серпня 1991 р. прес-секретар президента Російської Федерації Ф.Воцанов заявив від його імені, що «існує проблема кордонів, врегульованість якої можлива й допустима тільки при наявності закріплених відповідним договором союзницьких відносин», тобто новим договором про СРСР. Він наголосив: «Натомість у разі припинення союзницьких відносин між Україною і Російською Федерацією остання з них залишає за собою право поставити питання про перегляд кордонів». Він навіть означив конкретні територіальні претензії – Крим, Донбас через проживання там значної кількості росіян³.

На другому засіданні Змішаної українсько-російської комісії по співробітництву 28 травня 1997 р. у м. Києві було ухвалено рішення «активізувати процес договірно-правового оформлення спільного державного кордону на принципах визнання територіальної цілісності обох держав і непорушності існуючого між ними державного кордону». Комісія підтвердила «обопільне прагнення до договірно-правового оформлення державного кордону», але рекомендувала продовжувати «вести справу до досягнення домовленостей, які визначають принципи формування українсько-російського кордону і спільні підходи до встановлення його режиму як кордону, відкритого для спілкування громадян України і Росії»⁴

У результаті делімітація україно-російського кордону стала пріоритетною зовнішньополітичною проблемою протягом всього періоду незалежності України. Вона стала впливати навіть на стосунки України та Європейського співтовариства⁵.

³ *Задорожній О.* Питання кордонів в україно-російських міждержавних відносинах... – С. 12–13.

⁴ Протокол другого засідання Змішаної Українсько-Російської комісії по співробітництву. Київ, 28 травня 1997 року. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_237.

⁵ *Тодоров І.Я.* Становлення східного кордону України в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції // Східні кордони України – лінія розподілу чи смуга

На думку провідних дослідників, корені цієї проблеми сягають проведення на початку 1920 рр. адміністративно-територіального поділу України та упорядкування кордонів між Радянською Росією, Радянською Білорусією й Україною. Можна сказати й більше: тертя й незгоди між більшовицьким центром і українським партійним і радянським керівництвом почалися відразу ж після утворення радянського центру в Харкові в кінці 1917 року. Декларуючи свою прихильність до гасла про право націй на самовизначення, радянський режим в умовах громадянської війни змушений був підтримувати ілюзію про свою готовність гарантувати новий державний статус національним республікам. Водночас робилося все для того, щоб органи влади на місцях працювали під цілковитим контролем Радянської Росії. У договорі про воєнний і господарський союз між РСФРР та УСРР, підписаному 28 грудня 1920 р., містилося визнання незалежності й суверенності обох держав, але 7 головних наркоматів у них були об'єднаними.

У 1921 р. ЦК КП(б)У, який мав не більше прав, ніж звичайний губком, двічі робив спроби узаконити "особливі відносини" з ЦК РКП(б), але вони були відхилені. При цьому В.Ленін схильний був все ж визнавати незалежність України (хоч і закидав місцевим партійним працівникам "хитрість" у певному дистанціюванні від центру). Що ж до Й.Сталіна, який у квітні 1922 р. став Генеральним секретарем ЦК РКП(б), то для нього незалежність України була звичайною "грою", і те, що "молоді покоління комуністів на окраїнах" цю гру приймали "за чисту монету", його надзвичайно обурювало. Найбільше, на що він був згоден, – це визнання за Україною права на "автономізацію", і якби в ситуацію не втрутився вже смертельно хворий Ленін, цей план мав усі шанси бути реалізованим. Радянський Союз засновувався у формі федерації, але це був лише фасад, оскільки "демократичний централізм" у партійному будівництві блокував усі ініціативи республік. "Суб'єкти федерації" були безпорадні перед всемогутнім центром і не мали незалежних повноважень⁶.

Суперечка про кордони була, отже не просто дискусією про територіальну належність тих чи інших територій – ішлося про реальні межі суверенітету республік, які у баченні більшовицького центру мали розмиватися аж до повного зникнення.

Саме тому у ЦК РКП(б) не могли не викликати занепокоєння ініціативи уряду УСРР щодо перегляду лінії кордону з РСФРР, висловлені

співпраці: історія, економіка, суспільство. Матеріали круглого столу, 29 березня 2007 р. – Донецьк, 2007. – С. 28–34; Трюхан М. О. Неврегульованість державного кордону України // Зовнішні і внутрішні перешкоди вступу України в НАТО. Матеріали круглого столу Інституту Росії, 22 червня 2007 р. – К., 2007. – С. 15–25.

⁶ Докладніше див.: Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси у 3-х тт. – Т.2. Радянський проект для України. – К., 2004. – С. 21-39.

вже на першому році існування нової союзної держави. І хоч спочатку у пропозиціях української сторони йшлося лише про кілька волостей Путивльського та Рильського повітів Курської губернії та про одну волость Черкаського коругу Донської області, Москва відразу ж зреагувала кампанією протестів з боку керівництва Курської губернії.

Природно, що така ситуація прирікала на неуспіх усі спроби харківського радянського центру врегулювати територіальні проблеми, зумовлені практичною відсутністю чіткого адміністративного кордону між РСФРР та УСРР. Під час революції і громадянської війни його обриси неодноразово змінювалися залежно від політичної кон'юнктури. Сподіваючись на ймовірну перемогу світової революції, більшовицькі лідери не схильні були надавати проблемі кордонів великого значення. Навіть включення у 1920 р. до складу Донецького округу у складі УСРР частини Таганрозького округу колишньої Обл. Війська Донського з містом Таганрог не викликало у той час особливих заперечень. Коли ж ідея світової революції зазнала очевидного краху, а в республіках виразно активізувалися відцентрові тенденції, проблема міжреспубліканських кордонів неминуче мала постати серед першочергових.

Виявилось, однак, що розв'язувати її можливо лише у контексті коригування адміністративно-територіального устрою, успадкованого від Російської імперії. Адже зміни, які у нього поспіхом вносилися під час громадянської війни, створили, за оцінкою Я.Верменич, перекоси й диспропорції, що породжували безліч політичних проблем. Багаторазові перекроювання територій диктувалися мобілізаційними й фінансовими потребами, хоч і маскувалися аргументами економічної доцільності. Не доводиться вже говорити про те, що в успадкованій від Російської імперії системі адміністративно-територіального устрою не бралися до уваги ані етнічні, ані культурні чинники⁷.

Специфічність процесу делімітації українсько-російського кордону у 20-х рр. зумовлювалася цілим рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Північна частина кордону проходила територією Слобожанщини – регіону спільного російсько-українського освоєння, де етнічні межі були розмитими, а бажання місцевого населення, якщо ними хтось і цікавився, були здебільшого ситуативними і залежали не так від політичних симпатій, як від природних факторів та стану комунікацій. Коли питання про кордон постало у практичній площині, на населення з обох боків чинився тиск, що відбилося у численних резолюціях сільських сходів, петиціях і т.п.

⁷ *Верменич Я.* Реформування адміністративно-територіального устрою УРСР у 20-30-х рр.: прорахунки й уроки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 10. – К., 2003. – С. 82–92. *Її ж.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. – У 2-х част. – К., 2009. – Ч. 2. – С.31–71.

документах⁸. Інколи на одних і тих же сходах залежно від політичної кон'юнктури приймалися рішення то на користь РСФРР, то на користь України. Коли, приміром, постало питання про Родіоново-Несвітайську волость, то у 1920 р. населення побажало увійти до складу РСФРР, а у 1923 – до УСРР, при цьому в обох випадках рішення мотивувалося тим, що "туди дороги кращі і річок немає"⁹. На південній ділянці кордону більшу вагу мали суб'єктивні чинники – уже з 1921 р. Донський виконавчий комітет і Крайова економічна рада Південного Сходу Росії систематично порушували питання про повернення під свою юрисдикцію "поспішно відокремлених" Таганрозького, Олександро-Грушівського та Кам'янського районів.

Об'єктивними критеріями для територіального розмежування в районі Слобожанщини могли бути етнічний склад населення, зручність комунікацій, чітко висловлене бажання громадян. Саме на ці критерії і орієнтувався український уряд, коли доручив відомому фахівцеві, академіку Д.Багалію підготувати експертний висновок щодо оптимальної лінії кордону. Аналогічну роботу було доручено здійснити і М.Грушевському.

Пропозиції відомих істориків становили опорний каркас аргументації, до якої вдавалися українські дипломати під час переговорів у Москві. Вони ж лягли в основу проекту адміністративно-територіальної реформи в Україні, про що свідчить майже цілковите наведення міркувань Багалія у брошурі П.Буценка "До питання про районування України".

Оскільки Багалій оперував переважно фактами історії, варто викласти його систему аргументів більш докладно. Адже Україна знов стоїть перед перспективою проведення адміністративно-територіальної реформи, і уважне прочитання записки Д.Багалія, ймовірно, допоможе витримати оптимальні критерії у новому районуванні.

Свої міркування щодо адміністративно-територіального устрою УСРР і її кордонів Д.Багалій виклав у доповідній записці «Історико-етнографічні і лінгвістичні матеріали про північний кордон УСРР з РСФРР». Він вважав, що для визначення кордону між Україною та РСФРР слід керуватися економічними, етнографічними, лінгвістичними чинниками, побажаннями місцевого населення. Тодішні кордони між радянськими республіками на початку 1920-х рр. не мали «під собою раціонального економічного ґрунту». Колишній поділ часів Московської держави, Литовсько-Польської держави, Російської імперії ґрунтувався на «напіввійськовому, напівцивільному» полковому

⁸ Див, напр.: *Сергійчук В.* Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2000. – С. 7-104.

⁹ Докладніше див.: *Борисёнок Е. Ю.* Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М., 2005. – С. 209.

устрої, що певним чином враховував історичні, економічні, етнічні та лінгвістичні фактори.

Однак, після втрати Україною своєї автономії її адміністративно-територіальний поділ був уніфікований згідно «із загальними умовами російського централістичного режиму»: «Починаючи з Петровських часів, розміри територій губерній України дуже часто змінювалися і перетворювалися без певних підстав. Це торкається і Харківської губернії, що її сусідами були Курська і Воронізька губернії. Петро I у 1708 році поділив Росію на 8 губерній, і Білгород, Суджа, Миропольє, Короча і взагалі більша частина Курщини були однесені до Київської губернії. У 1719 році майже уся Курщина у купі з Слобожанщиною – Харківщиною і частиною Воронежчини була приєднана до Київської губернії, цебто до України, і лише невеличка частина до Великоросії. У 1779 році було утворено Курське намісництво, але Грайворонський повіт і значна частина Суджанського [повіту] входили в склад Харківської губ. під назвою Миропільського й Хотмижського. У 1797 році при Павлі од Харківської губ. Хотмижський і Миропольський повіти були знов одібрані і приєднані до Курської губернії. При чім, Хотмижський повіт переіменован в Грайворонський, завдяки важному економічному значенню цього міста. Такі ж чисто адміністративні переміни ми бачимо і по Воронізькій губ. В 1708 р. територія Воронізької губ. увійшла в склад Азовської губ. В 1725 році міста – Острогожськ, Ливенськ, Купянськ, Калитва, Богучар і Біловодськ з їх повітами одішли до Слободсько-Української цебто Харківської губернії, а у 1802 – причислені до Воронізької, Острогожський, Богучарський, Старобільський і Новохоперський повіти, а в 1824 році Старобільський повіт був приєднаний до Харківської губ.»¹⁰. Наголошуючи на механістичних принципах адміністративно-територіального поділу часів Російської імперії, Д.Багалій зробив висновок про відсутність «міцного, сталого зв'язку деяких повітів сучасної Курської і Воронізької губ., що були на пограниччю з Харківською губ. [...] з вказаними губернськими центрами.

Аналізуючи документи та археологічні знахідки, вчений реконструював картину колонізації Слобідської України, Курщини та Воронежчини: «Слобідська Україна була заселена майже виключно українцями з оазисами великоросійського населення. А північна московська степова Україна – великоросіянами з оазисами українськими, але частина південних повітів Курської і Воронізької губ., являлася продуктом мішаної великоросійсько-української колонізації з ясною в числі перемогою українського етнографічного елемента». Так, на території тодішньої Воронізької губернії «цілком оселився» один з п'яти Слобідських полків – Острогожський. До його складу входили наступні міста Воронізької губ. – Острогожськ, Богучар, Валуйки,

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 57, арк. 53 – 54.

Калитва, Урив. Курська Суджа заселена виключно українцями, належала до Сумського Слобідського полка, як і Миропілля і Грайворон.

Отже, робить висновок Д.Багалій, ці міста з округами жили однаковим господарсько-економічним життям з усім населенням Слобожанщини – Харківщини, бо перші її поселенці з Правобережної та Лівобережної України «принесли з собою у цю країну свій загальноукраїнський господарський уклад і культурно-побутові форми». Їх усіх також об'єднував «один адміністративний устрій, бо і Слобідська Україна, як і Гетьманщина мала автономію. Етнографічні риси усього цього населення теж були більш – менш однакові і вони відчували себе єдиним народом, що мав відмінні риси від населення великоросійського».

Наступним важливим чинником для розширення українського кордону Д.Багалій вважав мову населення, яку він вважав «найміцнішим фундаментом» прикордонного питання. За його даними, наприкінці 60-х рр. ХІХ ст. українці на Курщині становили 25% усього її населення (до 400 000 осіб). «Великороси» заселяли її північну частину, українці – південну. Найбільш компактно українці проживали у Грайворонському повіті (понад 70 тис. осіб – 57,34%), Новооскольському – 55,96%, Путивльському – 50,52%, Суджанському – 46,27%, Рильському – 41,76%, Білгородському – 34,29%, Корчанському – 26,41%.

У Воронежській губ. «великороси» заселили північну її частину (58% від усього населення губ.), українці – південну. В Острогожському повіті вони склали 96% населення, Богучарському – 89%, Бирюченському – 74%, Павловському і Валуйському – 50%.

Згідно карти, підготовленої московською Діалектичною комісією, на яку посилався Д.Багалій, діалектичний кордон між РСФРР та Україною на Слобожанщині пролягав із заходу і на схід наступним чином: Суджа і південна частина Суджанського повіту – Грайворонський повіт (без невеликої північної його частини) – Білгородський повіт (його північна частина російська) – Корочанський повіт – Новооскольський повіт – Валуйський повіт – Бирюченський повіт – Острогожський повіт – Богучарський повіт – більша частина Корочанського повіту (лише невелика його північна частина розмовляла російською мовою) розмовляли українською мовою.

Наведені академіком Д.Багалієм статистичні дані теж переконливо свідчили про наявність значної кількості українського населення у прикордонних російських губерніях Слобожанщини. Так, у Курській губ. із 1 604 515 населення проживало 523 277 українців (32,6%), з них у Білгородському повіті з 174 299 осіб – 137 002 українців, у Суджанському повіті з 150 363 осіб – 72 011 українців, у Грайворонському повіті – з 177 479 осіб – 104 506 українців, Новооскольському – з 157 849 осіб – 80 514 українців, Путивльському з 164 133 осіб – 86 209 українців. У Воронежській губ. із 1 967 054 населення проживало 854 083 українців, з них в Острогожському повіті із 273 837 осіб – 247 241 (90,3%) українців, у Богучарському повіті із 309 963 осіб –

253 619 українців, Бирюченському повіті із 200 668 осіб – 140 799 українців, Павловському повіті із 157 365 осіб – 66 061 українців. Певну розбіжність етнографічної статистики з Діалектичною картою Д.Багалій пояснював процесом русифікації за часів царизму і як наслідок зниженням рівня самосвідомості та української ідентифікації. Іноді «реєстратори-великороси» під час перепису свідомо зачисляли українців до «великоросів».

На підставі таких економічних, етнографічних та лінгвістичних порівняльних даних академік Д.Багалій робив висновок, що Острогожський, Богучарський, Бирюченський, Білгородський, Грайворонський, Путивльський повіті населяли понад 50% українців і вони мають увійти до складу УСРР. Також він підкреслював, що вказані повіті адміністративно тяжіють до Сум і Харкова (столиці УСРР), ніж Курська та Воронежжа, не кажучи вже столицю РСФРР м. Москву¹¹.

«Український проект» делімітації російсько-українського та українсько-білоруського кордону обговорювався на засіданні Комісії ЦВК СРСР по врегулюванню кордонів між РСФРР та УСРР 1 липня 1924 р. Його представляли голова Держплану УСРР М.Полоз та секретар ВУЦВК П.Буценко¹².

Спираючись на дані переписів, за якими в прикордонній смузі на території РСФРР мешкало понад 2 мільйонів українців, і враховуючи дані щодо соціально-економічного розвитку прикордонних територій, український уряд запропонував здійснити розмежування кордонів шляхом включення до складу УСРР таких територій:

від Курської області – 10 волостей Путивльського повіту, 7 волостей Рильського повіту, 7 волостей Суджанського повіту, 15 волостей Грайворонського повіту, 1 волость Обоянського повіту, Белгородського повіт повністю, Корочанський повіт повністю і 8 волостей Новоскольського повіту. Всього на 23500 квадратних верст тут проживало 1 096 000 осіб, із яких 65% українці і 35% росіяни;

від Воронежської – Валуйський повіт, Острогожський (під частину), Росошанський повіт, Богучарський повіт, Павловський повіт та Калачевський повіт.

від Гомельської – 1 волость Новозибківського повіту;

від Брянської – 11 сіл Севського та Трубчевського повітів.

Всього 32500 квадратних верст із населенням 1 096 000 осіб, з яких 65% українці і 35% росіяни¹³.

Загалом пропозиція українських представників базувалася на врахуванні як етнографічного, так і економічного чинників. У листі голови Комісії з урегулювання кордонів між УСРР і РРФСР О. Червякова в політбюро ЦК РКП(б) від 30 листопада 1924 р. теж був підтверджений «етнографічний принцип» делімітації кордону: «...заселе-

¹¹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 57, арк. 54 – 56.

¹² ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр. 1710, арк. 2 –3.

¹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1813, арк.105.

ної в абсолютній або відносній більшості населення національності даної республіки». Однак, представники РСФРР заявили, «що, у прикордонних районах Курської та Воронежської губерній спостерігається різке вираження черезполосиці розселення українців та великоросів і вважали необхідним покласти в основу не тільки етнографічні, а й такі ознаки як економіка, зручність адміністрування, політичні ознаки»¹⁴.

Зрештою, Москва вправно "переграла" українських урядовців і експертів, висунувши як протипагу етнічному принципу принцип економічної доцільності. Розрахунок робився на те, що за умов розрухи, спричиненою світовою і громадянською війнами, населення радше перейматиметься не доволі абстрактними проблемами "етнічної справедливості", а мотивами кращого забезпечення своїх економічних і соціальних потреб. До того ж утворений зовсім нещодавно Союз створював сприятливу атмосферу для гри на пробуджених інтернаціоналістських почуттях. Тому, приміром, заява крайеконом ради Південного Сходу Росії (квітень 1923 р.) про те, що Таганрог "безумовно необхідний" для Росії, а Україна, мовляв і так має два порти в Азовському морі – Бердянськ і Маріуполь, не викликала з українського боку належної реакції. Контраргументація української сторони на цей раз виходила з традиційних для України "класових мотивацій": ішлося про імовірні негативні політичні наслідки від відриву "селянського" Таганрозького району від пролетарського Донбасу. Але для російської влади ці аргументи вже ніякого значення не мали. На засіданні комісії ЦВК СРСР з районування (листопад 1924 р.) А.Єнуکیدзе висловився надиво відверто: Україна, мовляв, повинна бачити свій обов'язок в економічному зміцненні СРСР, а зовсім не в тому, щоб "висмикувати українське населення великоруських областей" і цим послаблювати Союз¹⁵.

Хоч більшовицьке керівництво і заклало етнічний чинник у фундамент СРСР, воно і надалі не схильне було враховувати його у практичній політиці. Більше того, воно умисно спотворювало, принаймні в офіційному дискурсі, дані про етнічний склад населення республіки. Загальноживаним штампом була теза про "багатонаціональний склад" населення кожної з них, причому узяті "наосліп" цифри про 100-120 національностей у кожній республіці незмінно зростали і тиражувалися аж до кінця існування СРСР. При цьому умисно не розрізнялися етнічні спільноти і окремі представники етнічних спільнот. "Багатонаціональність" незмінно розглядалася як аргумент на користь неважливості розмов про етнічні кордони, і сам суверенітет республік у такий спосіб ставився під сумнів. Ті керівники України, які легко розгадали цей маневр і рішуче заперечували тезу про багатонаціональність України (М.Скрипник у полемічному запалі говорив

¹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1813, арк.101 – 103.

¹⁵ Докладніше див.: *Верменич Я.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. У 2-х чч. – Ч.2. – К., 2009. – С. 52-54.

навіть, що "Україна є найбільш однонаціональна держава у всьому всесвіті"¹⁶) ризикували не лише посадою, але й життям.

Таким чином, у результаті в основу делімітації україно-російського кордону було покладено політико-ідеологічний чинник. Формально він прикривався «зручністю адміністрування». Після численних дискусій та розгляду протестів союзна комісія прийшла до висновку про необхідність приєднати до УСРР Путивльський, Грайворонський і Білгородський повіти Курської губ., а також Валуйський повіт Воронежської губ. Усього пропонувалося приєднати території з кількістю населення 1 млн 18,6 тис. осіб, у т. ч. 591,7 тис. українців.

Території з 1 млн 31,2 тис. осіб (у т. ч. 724 тис. українців) залишилися за Курською і Воронежською губерніями. Однак після протесту російської частини комісії питання було винесене на розгляд останньої інстанції – політбюро ЦК РКП(б).

У квітні 1925 р. в українському керівництві відбулися кадрові зміни. Генеральним секретарем ЦК КП(б)У став Л. Каганович. Під його тиском ВУЦВК вніс узгоджені з Росією та Білоруссю пропозиції про врегулювання кордонів УСРР з РСФРР і БСРР. Україна передавала Росії основні території Таганрозької та Шахтинської округ. До УСРР переходив майже весь колишній Путивльський повіт, а також деякі прикордонні волості Курської і Воронежської губерній. На українсько-білоруському кордоні до складу України була включена одна сільрада Мозирської округи. До складу Білорусі Україна передавала частину Олевського, Словечанського та Овруцького районів. Після ухвалення постанови президії ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 року УСРР одержувала територію, на якій мешкало 278,1 тис. осіб, і втрачала територію з населенням 478,9 тис. осіб¹⁷.

У грудні 1927 р. у доповідній записці до ЦК КП(б)У П. Буценко констатував: «Таким чином, до настоящего моменту на території РСФРР, що прилягає безпосередньо до УСРР, залишилося українського населення понад 2 млн, що проживає компактними масами у Курській, Воронежській губерніях і Північнокавказькому краї. Така ситуація зумовлена завдяки тому, що в основу встановлення кордонів між УСРР та РСФРР не був покладений етнографічний принцип»¹⁸. Під політичним тиском Кремля завдяки відмові від врахування етнічного чинника на користь політико-ідеологічних інтересів при визначенні кордонів значні масиви земель Донецької, Чернігівської, Курської і Воронежської губерній, де українці становили абсолютну більшість, були приєднані до Російської Федерації або залишилися у її складі.

¹⁶ Скрипник М. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України) // Український історичний журнал. – 1989. – № 8. – С. 121.

¹⁷ ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.3144, арк.162.

¹⁸ Там само, арк. 158.